

JULIJA PAŠKEVIČIŪTĖ, MIGLĖ JONAITIENĖ

Palangos gintaro muziejuje – amuletų metamorfozės akmens amžiuje ir šiandien

Renovavus Lietuvos dailės muziejaus (LDM) Palangos gintaro muziejų, lankytojus čia pasitinka atnaujinti rūmų interjerai bei gintarui reprezentuoti skirtos naujos išskirtinio dizaino vitrinos, lankytojams teikiamos papildomos paslaugos. Vienas reikšmingiausių pokyčių – cokolinio aukšto įrengimas, trečdaliu padidinęs eksploatuojamų rūmų plotą. Jame atvertos ypatingos svarbos erdvės, kuriose vyksta konferencijos, mokymai. Čia įsikūręs ir muziejaus Edukacijos centras. Lankytojams siūloma atnaujinta edukacinė programa, kuri buvo 2015 m. LDM projekto „Muziejus – kūrybiško mokymosi erdvė“ dalis, finansuota Lietuvos kultūros tarybos. Iš dešimties suplanuotų edukacinių veiklų viena naujausių ir bene labiausiai lankytoją intriguojančių – „Gintaro amuletų simboliai interaktyviai“. Ji sėkmingai startavo 2015-aisiais Vilniuje vykusioje mokyklų mugėje. Edukacijos ašis – muziejuje eksponuojamų gintarinių neolito laikotarpio amuletų ir jų kopijų bei grafikos dizainerės Gražinos Eimanavičiūtės sukurtų modernių daugiasluoksnių amuletų interaktyvus palyginimas, jų dekorų analizė. Remiamasi prielaida, kad tiek neolito laikotarpiu, tiek šiandien žmogus amuletų puošybai naudotus simbolius suvokia panašiai, skiriasi tik kultūrinis kontekstas, pasirinkta medžiaga ir kūrimo technologijos. Šioje publikacijoje mėginama apžvelgti senovės baltų pasaulėžiūrą perteikiančius simbolius ir gintaro amuletuose užkoduotas reikšmes, atspindinčias inovatyviųjų amuletų dekore bei jų veikimo principu.

Reikšminiai žodžiai: edukacinis užsiėmimas, interaktyvus, gintaro skridiniai, amuletas, dekoras, simbolis, reikšmė, ženklas, ciklas, veikimo principas, sluoksnis, saulė, kryžma, apskritimas.

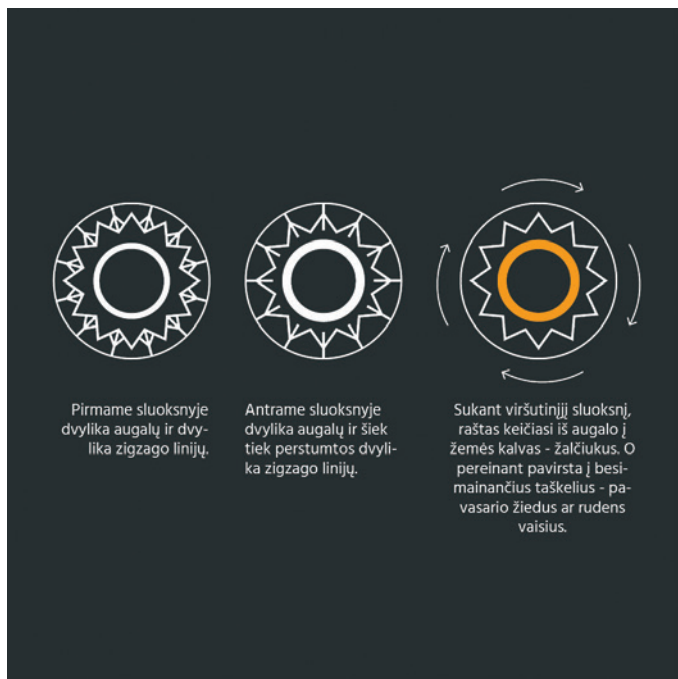
2015 m. baigus įgyvendinti projektą „Palangos gintaro muziejaus reprezentacinių rūmų restauracija ir pritaikymas šiuolaikiniams kultūrinio

turizmo poreikiams“ Palangos gintaro muziejus sušvito naujomis spalvomis. Lankytojai gali pamatyti atkurtus grafų Tiškevičių laikų interjerus, apžiūrėti gintaro kolekcijas, pateiktas moderniose išskirtinio dizaino vitrinose antrame rūmų aukšte. Dar viena naujovė – cokolinio aukšto įkūrimas, kuriame atidarytas Baltijos jūros šalių kultūrinių susitikimų centras. Jame vyksta konferencijos, mokymai, veikia muziejaus Edukacijų centras. Lankytojams siūloma atnaujinta Lietuvos kultūros tarybos remiama edukacinė programa, kuri buvo 2015 m. LDM įgyvendinto projekto „Muziejus – kūrybiško mokymosi erdvė“ dalis. Užsiėmimai buvo skirti visiems besidomintiems interaktyvia veikla. Dalyviai turėjo progą įsitikinti jau pateiktų faktų tikrumu arba atlikę tam tikrus stebėjimus, bandymus, užduotis juos indukuoti patys. Atsižvelgus į skirtingus poreikius sumanytos ir skirtingos edukacinės valandėlės. Tematika kasmet atnaujinama ir papildoma. Šiuo metu lankytojai gali rinktis iš plataus spektro – siūloma apie dešimt edukacinių užsiėmimų temų. Viena populiariausių – „Gintaro savybės“. Ši pamoka yra puiki proga dalyviams patiems atrasti fosilinių sakų ypatybes, pasitelkiant visus penkis pojūčius: galima pabandyti ne tik iš arčiau pamatyti skirtingų atspalvių gintarą, bet ir jį apčiuopti, žarstyti, užuosti, plukdyti, ragauti ir netgi išgirsti. Atliekant bandymus sužinoma, kaip gintarinius papuošalus atskirti nuo plastikinių ar kitokios medžiagos falsifikatų. Greta šių užsiėmimų vyksta valandėlės, skirtos supažindinti lankytojus su grafų Tiškevičių rūmais kaip kultūros paveldu. Daug dėmesio skiriama pasaulinio lygio rūmų architektui Franzui Heinrichui Schwechtenui (1841–1924) ir parko kūrėjui Edouard’ui Fransua André (1840–1911).

Vienas labiausiai lankytojus intriguojančių edukacinių užsiėmimų yra „Gintaro amuletų simboliai interaktyviai“. Jo dažniausiai pageidauja vyresnių klasių moksleivių grupės. Edukacinė programa papildo ir praplečia mokyklinės istorijos, meno ir etikos pamokas, padeda geriau įsisavinti žinias. Atsižvelgiant į moksleiviams aktualią tematiką, šis užsiėmimas natūraliai jungiamas su kitomis muziejaus edukacijomis, pavyzdžiui, „Gintaro kelias“ ar „Gintaras archeologijoje“. Užsiėmimas „Gintaro amuletų simboliai interaktyviai“ puikiai tinka ir šeimoms – kaip pramoginė ar proginė, ypač gimtadienio, edukacija: dalyviai programėlėje, susietoje su amuletais, randa savo gimimo dienos simbolius ir ženklus, tarsi linkėjimus ar ateities kodus. Užsiėmime „Gintaras juvelyrikoje ir mano papuošalas“ transformuoti gintaro amuletų simboliai panaudojami kaip pavyzdžiai kuriant savo papuošalą.

Palaipsniui sukant
amuletą keičiasi
ornamentika.

Iš G. Eimanavičiūtės archyvo.
Fot. G. Eimanavičiūtė

Visų minėtų užsiėmimų ašis – „interaktyvieji“ amuletai, kurie į Palangos gintaro muziejų pateko ne atsitiktinai. Palangiškė grafikos dizainerė G. Eimanavičiūtė nuo vaikystės žavėjosi botanikos parku, jame stūksančiais Tiškevičių rūmais, vaidilutės Birutės legenda, gintaru ir ieškojo sąsajų tarp praeities ir šiandienos. Grafikos dizaino magistrantūros studijų Vilniaus dailės akademijoje metu dizaineri gimė mintis apibendrinti jai rūpimas istorijas ir aktualizuoti jas savo baigiamajame darbe sukuriant konkretų produktą. Įkvėpimo semtasi daugiausia iš akmens amžiaus (neolito laikotarpio) Pabaltijo gyventojų kurtų gintaro amuletų ir jų kopijų, eksponuojamų Palangos gintaro muziejuje. Autorės baigiamojo magistrinio darbo praktinė dalis „Transformuoti etnoarcheologijos artefaktų kontekstai“ ir buvo panaudota 2015 m. realizuojant vieną iš edukacinių valandėlių. Tais pačiais metais šis užsiėmimas sėkmingai startavo mokyklų mugėje „Mokykla be sienų 2015“, vykusioje 2015 m. lapkričio 6–7 d. „Litexpo“ parodų rūmuose Vilniuje. Į Lietuvos muziejų asociaciją susibūrę muziejai pristatė savo veiklas įvairių sričių laboratorijose: gamtos mokslų, istorijos ir archeologijos, meno. Palangos gintaro muziejaus programa „Kosmologiniai simboliai akmens amžiaus gintaro amuletuose“ buvo viena iš inovatyviausių ir sulaukė didelio moksleivių, mokytojų bei kolegų muziejininkų susidomėjimo. Užsiėmimai tapo populiariūs ne tik Palangos, bet ir regiono mokyklose.

Schema, iliustruojanti dienos ilgumo kismą skirtingais metų laikais.

Iš G. Eimanavičiūtės archyvo.
Fot. G. Eimanavičiūtė

Edukacinis užsiėmimas „Gintaro amuletų simboliai interaktyviai“ susideda iš dviejų pagrindinių dalių. Visų pirma dalyvius siekiama supažindinti su akmens amžiuje sukurtais gintariniais amuletais, pristatomi jų apdirbimo reikmenys, gamybos būdai bei pačių amuletų ornamentika, aiškinamasi, kokią simbolinę reikšmę galėjo turėti jų dekoras, reprezentuojantis Pabaltijo gyventojų pasaulėžiūrą. Po įvadinės dalies palaiptai susipažįstama su moderniaisiais amuletais, kuriuos muziejui perdavė jų autorė G. Eimanavičiūtė. Dizainerė juos ne tik suprojektavo, bet ir sukonstravo. Interaktyvieji amuletai yra įvairaus formato. Mažesnieji valdomi rankomis, o didieji – tai tam tikri elektriniai įrenginiai, kurių grožis išryškėja įjungus juos į tinklą. Visi šie amuletai išpuošti remiantis jau prieš kelis tūkstantmečius naudota simboline ornamentika. Taip iš kartos į kartą perduodamos amuletuose užšifruotos laikui nepavaldžios reikšmės savotiškai susieja tolimą praeitį su šiuolaikinių inovatyvių technologijų pasauliu. Taigi, grafikos dizainerės darbai – tarsi gyvenimui prikelti amuletai, išsaugoję pirmines funkcijas, tačiau sukurti naudojantis šiandienos medžiagomis ir technologijomis.

Amuletai įdomūs ne vien sandara. Svarbus jų panaudojimo kontekstas, juose galime išskaityti, kaip kito Pabaltijo gyventojų identitetas, pasaulėžiūra. Žmogus nuo seniausių laikų siekė įvaldyti, pavergti gamtą. Pirmiausia tai pasireiškė teoriniame lygmenyje: kuriant naujas sąvokas,

žodžiams priskiriant naujas reikšmes, išrandant primityvų jį raštą – simbolių sistemą, užkoduojančią sukurtas reikšmes. Kuo platesnis darėsi sąvokų, ženklų ir jų tarpusavio ryšių tinklas, tuo paprasčiau tapo suprasti iki tol nepažiną Visatą. Panašūs procesai vyko ir praktiniame lygmenyje: buvo išrandami nauji įrankiai, ieškota vis kitų medžiagų ir jų apdirbimo būdų. Taip pamažu Visata darėsi prieinama žmogaus protui, bent jau to buvo tikimasi – kiek įmanoma daugiau įvaldyti reiškinius. Palaipsniui nebeapakako atsakyti į klausimą, *kaip* viskas vyksta, imta siekti suprasti *kodėl*, ieškota priežastinio ryšio, kad įvykius būtų galima pakreipti norima linkme. Galima sakyti, kad viskas pasaulyje – vien atsitiktinumų virtinė, lygiai taip pat galima teigti, kad niekas pasaulyje nevyksta be priežasties. Bet kuriuo atveju žmogus stebi bei stebisi ir, matyt, toji nuostaba skatina jį dar daugiau ieškoti ir siekti perprasti jam nepavaldžius reiškinius, kad pasijaustų saugus ir įveiktų nežinomybę.

Derėtų pabrėžti, kad daugelyje kalbų žodis amuletas kildinamas iš lotyniškojo *amuletum*, sietino su arabų kilmės žodžiu *himlat*, žyminčiu smulkų daiktą, nešiojamą prie kūno. Nuo seniausių laikų amuletas suvokiamas kaip turintis galios atstumti nelaimes, apsaugoti jį nešiojantį žmogų nuo įvairiausių negandų. Taigi, amuletai – žmogaus siekio per tam tikrus ženklus užmegzti su gamta ryšį ir šitaip ją įvaldyti atspindys. Juos galima traktuoti ir kaip pirmykščio, ir kaip šiuolaikinio žmogaus pasaulėžiūros kodą.

Darytina prielaida, jog anksčiau amuletas buvo orientuotas į nepažiną Visatą, pabrėžiant to, kas anapus, dieviškumą, nes to meto žmogus tiesiogine prasme buvo betarpiškai su gamta suaugusi jos dalis, savotiškas anonimas, „sugeriantis“ tai, kas vyksta, pasiduodantis stichiškumui. Šiandienos žmogus geba save reflektuoti individualumo, išskirtinumo prasme. Jis veikia pats prisiima atsakomybę už įvykius ir savo gyvenimą, nei suverčia jį anapusybei ar tiesiog likimui. Todėl išeitų, kad ir amuletas, jo veikimas priklauso nuo paties žmogaus – jo asmeninio požiūrio, lūkesčių. Anuomet amuleto savaiminė galia buvo nekvestionuojamas dalykas – mūsų protėviai dar iki galo nesuvokė savęs kaip sąmoningų ir kuriančių būtybių, viskas vyko spontaniškai, todėl ir amuletas veikia buvo priimamas ne kaip jų pačių autorinis darbas, o kaip dievų dovana. Šiuolaikiniai amuletai bent iš dalies gali būti traktuojami kaip sukurti siekiant pažadinti žmogaus dvasinį pradą, žengti anapus kasdienio mąstymo, paskatinant prisiimti atsakomybę už gamtą.

G. Eimanavičiūtei vykdant magistrinio darbo projektą „Transformuoti etnoarcheologijos artefaktų kontekstai“, kurio pagrindu sumanyta

Lankytojus vilioja akmens amžiaus amuletų interpretacijos inovatyvumas (sąsajos su aukštosiomis technologijomis).

Fot. J. Paškevičiūtė

edukacinė programa „Gintaro amuletų simboliai interaktyviai“, buvo sukurta eksperimentinių, interaktyvių amuletų serija, paremta akmens amžiaus gintaro skridinių analize. Teorinėje darbo dalyje „Neolito laikotarpio gintarinių skridinių simbolika ir šiuolaikiniai kontekstai“ G. Eimanavičiūtė aptaria skridinių istorinę vertę, jų atsiradimą. Viduriniojo neolito laikotarpiu kartu su rutulinių amforų kultūros atėjimu žmonės pereina prie žemdirbystės, jų požiūris į pasaulį darosi abstraktesnis. Atitinkamai keičiasi ir gintaro dirbinių siužetai. Antroje III tūkstantmečio pr. Kr. pusėje paplinta gintaro skridiniai. Kapuose jie dažnai randami uždėti ant krūtinės, galvos srityje ar įstatyti į akis. Galbūt uždėdant skridinius mirusiajam ant akių norėta jam suteikti amžinąją šviesą. G. Eimanavičiūtė pabrėžia, kad vien medžiaga – gintaras, – iš kurios pagamintas skridinys, suteikia jam atitinkamą reikšmę, išskirtinumą ir veikiausiai simbolizuoja Saulę bei „Visatą valdančių jėgų sąveiką“. Dažniausiai tokių rutulinių amforų kultūrai būdingų skridinių dekore pasitaikantys ženklai yra kryžma (kryžius) ir apskritimas. G. Eimanavičiūtės kurtiems amuletams taip pat būdinga apskritimo forma, juos galima persukti tarsi laikrodį. Pasak autorės, ši idėja neatsitiktinė, kadangi ją galima išvelgti dar pirmykščiuose skridiniuose. Nors apskritimo forma primityvi, ji nėra nepaprasta. Apskritimui priskiriama begalybės ir cikliškumo simbolika. Ciklo idėją sustiprina ir didžiojoje dalyje skridinių naudota pasukamoji simetrija, kompozicijai suteikianti dinamiškumą. Galbūt šių dirbinių apskrita forma norėta perteikti ne tik Saulės simboliką, bet ir jos kelionės dangumi, amžino ciklo idėją. Sukimasis, cikliškumas ir yra pagrindinis amuletų veikimo

principas: jie sukurti iš atskirų besisukančių sluoksnių, dekoruotų senovės lietuvių naudotais simboliais. Amuletų puošyba simbolizuoja mus, mūsų aplinką, nuo pasaulio pradžios mus veikiančias jėgas – kosminius reiškinius, valdomus Saulės, Mėnulio, žvaigždžių ir Žemės. Šiems reiškiniams perteikti pasirinkti šeši ciklai. Du iš jų reprezentuoja Saulę – jos aktyvumą ir dienos ilgumą. Vienas – Mėnulį ir jo fazes. Kitas – žvaigždes. Du ciklai simbolizuoja Žemę – tai metų laikų ir dvylikos mėnesių kaita. Pasukami sluoksniai kuria dinamišką grafiką, atspindinčią mus supančią, laikui bėgant kintančią aplinką. Reikia paminėti, kad kitas greta apskritimo dažnai naudotas dekoru elementas – kryžius – taip pat galimai simbolizuoja Saulę, nes vizualiai jo dalys primena nuo centro besidriekiančius spindulius. Simbolinė kryžiaus reikšmė yra kryžkelė arba Visatos priešingybių – dangaus ir žemės arba gyvenimo ir mirties – harmonija. Ją papildo visuose skridiniuose kryžmos kuriama simetrija, kompoziciją daranti stabilią ir harmoningą. Taigi, galbūt šie skridiniai reiškę ne tik pačią Saulę ir jos kelią, bet ir jos valdomo pasaulio sandarą bei veikimo principą. Todėl kryžiaus į keturias dalis suskaidytas apskritimas galėjo ženklinti ir papildomus elementus, atspindinčius tam tikrus dėsningumus, tokius kaip keturi metų laikai ar keturios pasaulio šalys.

Projekto ašis – glaudžiai su neolito laikotarpio pasaulio suvokimu susijusi gintarinių skridinių forma ir simbolika. Skridiniuose ypatingais ženklais užkoduotos amuletui galios suteikdavusios prasmės. Kadaisė įamžintas reikšmes kaip protėvių išmintį gali perskaityti ir šiandienos žmogus. Vis dėlto jų suvokimui ir interpretacijai didžiulę įtaką daro šie, modernūs, laikai. Pati autorė elektrinius daugiasluoksnius (6 sluoksniai) amuletus įvardija kaip „amuletus-alteriorius“, o užsiėmimo dalyviai juos neretai pavadina „amuletais-transformeriais“ ar „gyvaisiais amuletais“, taip susiedami juos su postmodernistinės kūrybos tendencijomis. Svarbu, kad tai, kokiais raštais amuletai susidėlios ir kokią žinių perduos, priklauso nuo pačių dalyvių, kadangi amuletus galima sukioti rankomis ir stebėti savotiškus ženklų virsmus, metamorfozes. Taip užsiėmimo „klausytojas“ tampa aktyviu jo dalyviu, nes tam tikra prasme pats prisideda prie kūrimo proceso ir amuleto „įgalinimo“. Beje, tokius amuletus galima „pastumdyti“ ir muziejaus siūlomuose planšetiniuose kompiuteriuose ar tiesiog išmaniajame telefone. Visa tai vainikuoja amuletams personalizuoti skirta internetinė svetainė www.visa-tai.lt.

Interaktyviuosius amuletus puošia dar senovės baltų naudoti simboliai, žymintys Saulės aktyvumą, dienos ilgumą, Mėnulio fazes, žvaigždes, metų laikus, mėnesius. Pavyzdžiui, gruodžio 22-oji yra

laikoma astronominės žiemos pradžia. Atitinkamai amulete atsukus šią datą dienos ilgumui skirtoje juostoje bus matomi maži taškeliai, simbolizuojantys trumpus Saulės spindulius ir trumpiausias metų dienas. Daugybė ilgus spindulius formuojančių taškelių vaizduoja vasaros saulėgrįžą. Kitas pavyzdys – augmenijos kitimas skirtingais metų laikais, perteiktas pasitelkus medžio ir žalčio simbolius. Medis – labai svarbus senovės lietuvių simbolis, vaizduojantis vertikalią Visatos modelį. Kartu tai ir augalų, gamtos klestėjimo simbolis. Zigzago linija tapatinama su žalčiu – požemio gyventoju, taip pat turi ir Žemės reikšmę. Taigi, sukant viršutinį skridinio sluoksnį raštas atitinkamai keičiasi: vienu atveju ornamentikoje dominuoja augalai (vasaros atitikmuo), kitu – zigzagais išreikštos Žemės kalvos (šaltojo sezono atitikmuo). Tarp vasaros ir žiemos įsiterpia pavasario žiedai ar rudens vaisiai, kuriuos simbolizuoja besimainantys taškeliai. Apėjus ratą galiausiai vėl sugrįžtama į pradinį tašką. Vadovaujantis šiuo judėjimo laike principu galima pamatyti, kaip keičiasi gamta skirtingais metų laikais, ir net pasirinktą konkrečią datą – užsiėmimo dalyviai dažniausiai renkasi savo gimimo dieną. Taip atrandami ir kultūriniai sąlyčio taškai su protėviais: tie patys ženklai – Mėnulio fazės, Saulės aktyvumas, metų laikų skirstymas į keturias dalis – aktuales bei puikiai suprantami ir šiandien.

Daugiau klausimų kyla dėl minėtais simboliais išgraviruotų amuletų paskirties. Turint omenyje jiems priskiriamą apsauginę funkciją, matyt, šiais ženklais labiau buvo siekiama ne atspindėti, bet užprogramuoti gamtos procesus. Dėl rašytinių šaltinių stokos atsiveria plačios galimybės interpretacijoms, jų tikimasi ir iš dalyvių. Edukacinis užsiėmimas yra gana žaismingas, nors jo metu aktualizuojami esminiai klausimai: ar daiktas (šiuo atveju amuletas) gali tapti savotišku komunikaciniu mediumu tarp žmogaus ir gamtos bei tarp kartų? O gal toks interaktyvus amuletas – tik ornamentais išpuoštas objektas, turintis vien estetinę bei kultūrinę ir istorinę vertę? Matyt, atsakymas priklauso nuo kiekvieno iš mūsų požiūrio.

Kaip minėta, šią edukaciją labai pamėgo vyresniųjų klasių moksleiviai iš įvairių Lietuvos regionų. Jiems imponuoja sudėtinga ir įvairialypė programos tematika, skatinanti kelti egzistencinius klausimus bei paliečianti daugelį mokomųjų dalykų. Tuo tarpu pramoginis jos pobūdis privilioja dar platesnį lankytojų ratą. Juos patraukia tiek dėmesys simbolikai, būdingai Pabaltijo regionui ir žinomai jau nuo akmens amžiaus, tiek amuletų interpretacijos šiuolaikiškumas bei aukštųjų technologijų įtraukimas. Edukacijos organizuojamos viliantis, kad archetipinis

mąstymas tebėra gajus. Tokiu atveju minėtoji simbolika dar ir šiandien turėtų būti suvokiama panašiai kaip seniausiais laikais. Tokia ir yra viena iš muziejaus užduočių – sudominti žmones savo kultūros ištakomis, supažindinti su jomis bei siekti tą pažinimą išsaugoti ir puoselėti.

In Palanga Amber Museum – Metamorphosis of Amulets in Stone Age and Nowadays

JULIJA PAŠKEVIČIŪTĖ, MIGLĖ JONAITIENĖ

After the reconstruction of the Palanga Amber Museum and the Palace of the counts Tiškevičiai, the visitors are welcome to see the restored interiors, the exceptionally designed showcases devoted to the amber representation. The additional services are proposed as well. However, one of the most significant changes would be the enlargement of the Palace adapting the basement level for the museum's use. A particular space, the Baltic Sea Cultural Meeting Centre, has been established in which the conferences and the seminars are organized. Here the museum's educational centre takes place as well. The visitors are provided with new educational programme which in 2015 was a part of the Lithuanian Art Museum project called "Museum – Creative Learning Space" and funded by Lithuanian Council for Culture. One of the ten educational activities carried out in the museum is called "Symbols of Amber Amulets interactively". It could be listed among the newest and the most intriguing activities. The same year it was successfully launched in the trade show "School Vilnius". The axis of the education is the interactive comparison of the Neolithic amber amulets and their coppies, which are exhibited in the museum, and the modern multilayered amulets which were created by the graphic designer Gražina Eimanavičiūtė. At the same time their decor is analysed. It relies on the assumption that in both ages: in the Neolithic Period and nowadays the symbols used as a decor of the amulets are treated by the humans in a similar way and just the cultural context, the material chosen for the creation of the amulets are different, the new technologies are applied. Thus, the publication focuses on pointing out the symbols of the ancient Balts reflecting their worldview, and the meanings encoded in the amber amulets and echoing in the innovative amulets, their decor and action principle.